

Zâtü's-Savârî Deniz Muhârebesi (34/654-655)

The Naval Battle of Dhât al-Şawârî (34/654-655)

Murat ÖZTÜRK¹ , İsmail KOÇUK²

ÖZ

Yakın Doğu ve Orta Akdeniz'de yürüttüğü bahri faaliyetler neticesinde Müslüman Araplar ile Bizans İmparatorluğu'nun karşı karşıya geldikleri, gemi direklerinin panoramaya hâkim olmasından ötürü Zâtü's-Savârî olarak adlandırılan çarpışma, meşhur bir deniz savaşıdır. Hz. Osmân (23-35/644-656) devrinde Suriye (Şâm) Vâlisi Muâviye b. Ebü Süfyân (ö. 60/680) ve Mısır Vâlisi Abdullah b. Sa'd b. Ebü Serh (ö. 36/656-657) tarafından kıyı şehirleriyle, yeni fethedilen yerlerin muhâfazası ve Bizanslıların Akdeniz'deki kuvvetini azaltmak amacıyla muhkem bir donanma inşa edildi. En nihâyetinde Abdullah b. Sa'd, 200 gemiden müteşekkil Mısır ve Şâm filolarıyla Akkâ'dan kuzeybatı yönünde denize açıldı. Müslümanların bu seyrüseferine karşılık Bizans donanması bizzat İmparator II. Konstans (641-668) kumandasında harekete geçti. İki taraf arasında Antalya'nın Finike sâhilinde deniz harbi başladığında Müslümanlar halat ve zincirlerle düşman gemilerini kendi binitlerine bağlayıp karada muhârebe eder gibi Bizans askerleriyle göğüs göğüse çarpışmaya başladılar. Kaynakların rivâyetine göre; savaş öğlene doğru bittiğinde, deniz akan kanlarla kırmızıya boyanmış ve İmparator II. Konstans esir düşmekten ancak tebdil-i kıyâfetle kurtulabilmişti. 31 (652) veya 34 (655) yılında meydana gelen, İslâm Hilâfeti'nin kesin zaferiyle neticelenen bu harp ile Bizans İmparatorluğu yalnızca doğudaki en kıymetli şehirlerini yitirmekle kalmamış, ayrıca Akdeniz'de geniş çaplı harekâtlara başlayacak bir rakibi de karşısında bulmuştu. Bu bağlamda makalede ana kaynakların verdiği mâlûmat ışığında Zâtü's-Savârî (Direkler Savaşı) tetkik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zâtü's-Savârî, Hz. Osmân, Muâviye, Bizans İmparatorluğu, II. Konstans

ABSTRACT

Naval activities of the Muslim Arabs in the Middle East and central Mediterranean led to a famous sea battle with the Byzantine Empire, known as Dhât al-Şawârî since the ships' masts dominated the panorama. During the reign of Caliph 'Uthmân, the governors of Syria and Egypt, Mu'âviya b. Abi Süfyân and 'Abd Allâh b. Sa' d b. Abi Sarh, respectively, built a strong navy to protect the coastal cities and the newly conquered territories, and also to break the power of the Byzantium in the Mediterranean. 'Abd Allâh b. Sa' d sailed from 'Akkâ to the northwest with the Egyptian and Şhâm fleets 200 ships strong. In response to the Muslim campaign, the Byzantine navy set sail under the personal command of Emperor Constans II (641-668). When the naval battle began on the coast of Finike (Phoenix) in Antalya, the Muslims tied the enemy ships to their own with

¹İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

²İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.Ö. 0000-0002-5633-9578;
İ.K. 0000-0002-5411-720X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Murat Öztürk (Doç. Dr.),

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

E-posta: ozturkmk@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 26.06.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:

08.07.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:

07.09.2024

Kabul/Accepted: 12.09.2024

Atıf/Citation: Öztürk, Murat., Koçuk, İsmail.

"The Naval Battle of Dhât al-Şawârî (34/654-655)", *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 45 (2024), 367-387.

<https://doi.org/10.26650/jos.1505534>

ropes and chains and then started a hand-to-hand combat as if they were on land. When the battle was over towards noon, according to the sources, the sea was red with blood and the Emperor barely escaped from captivity under disguise. With the decisive victory of the Islamic Caliphate in 31 (652) or 34 (655), the Byzantine Empire not only lost its most valuable cities in the East, but also found a rival that was about to launch large-scale campaigns in the Mediterranean. This article examines *Dhât al-Şawârî* (The Battle of the Masts) in light of the information from the main sources.

Keywords: *Dhât al-Şawârî*, Caliph 'Uthmân, Mu'âwiya, the Byzantine Empire, Constans II

EXTENDED ABSTRACT

Byzantine Empire had to be cautious and to take action in order to maintain its dominance at sea. As a result, the Battle of *Dhât al-Şawârî* took place between the Byzantine Empire and the naval forces of the Islamic Caliphate. The battle, which is called *Dhât al-Şawârî* (*şawârî*: ship masts) due to the large number of ship masts, is also mentioned in Arabic sources as *Zu's-şavârî*, *Ghazwat al-Şawârî*. During the reign of caliph 'Uthmân, Mu'âwiya b. Abî Sufyân, the governor ('*âmil*) of Syria (*al-Şhām*) and 'Abd Allāh b. Sa'd b. Abî Sarḥ, the governor of Egypt, built a strong navy to go on naval expeditions in order to protect the coastal cities and the lands captured by Muslims, as well as to reduce the power of the Byzantium in the Mediterranean. Just before the Battle of *Dhât al-Şawârî*, two Christian brothers from Ṭarāblus al-*Şhām*, seeing that Mu'âwiya was preparing an expedition against Constantinople, killed many people in the city along with those who joined them, burned the fleet and then took refuge in Byzantium. Thereupon, Mu'âwiya collaborated with 'Abd Allāh b. Sa'd b. Abî Sarḥ, the governor of Egypt, in order to organise a strong fleet. 'Abd Allāh b. Sa'd, who managed the building of a large number of warships at the shipyard in Alexandria in a short time, sailed from 'Akkā to the northwest together with the fleets of *Şhām* and Egypt, consisting of 200 ships in total.

The second commander of the fleet was Busr b. Abî Arṭāt on behalf of Mu'âwiya. The Islamic fleet encountered the Byzantine fleet, consisting of 500 ships, off the coast of Phoenix (today's Finike) in the Lycian region of southern Anatolia. Some Islamic sources also mention that this battle took place off the coast of Alexandria.

Upon the proposal of the Muslims, there was no attack that night. Before the battle began, 'Abd Allāh b. Sa'd put the ships in battle order and encouraged his soldiers with his speech. The Byzantine navy was commanded and directed in person by Emperor Constans II. In the battle that started before dawn, the Muslims preferred to fight at close range, while the Byzantines wanted to fight from a certain distance. First arrows and spears were shot and then stones were thrown until the ranks of the Byzantine ships were broken. In the meantime, the Muslims used long hooks to destroy the enemy ships' equipment and cut their sails; they tied their ships and the Byzantine ships together with ropes and chains and engaged in hand-to-hand combat. When the battle ended towards noon, according to the sources, the sea was coloured red with

the spilled blood and the broken masts of the ships covered everywhere. In this battle, 20.000 Byzantines died and Muslims suffered many casualties. Emperor Constans II (641-668) was saved from captivity when one of his soldiers disguised himself as the emperor and he escaped in another ship wearing the soldiers' clothes and travelled first to Constantinople and then to Sicily. Islamic sources give the date of the battle as 31 (652) or 34 (655). Theophanes, the Byzantine historian, describes this battle in the events of the creation year 6146 (September 1, 654-August 31, 655).

To summarise, in the light of the information provided by the sources, it can be seen that there were two main reasons for the naval battle of Dhāt al-Şawārī. The first of these was the idea of Mu'āwiya, whose ultimate goal was most probably to capture Constantinople, to deal a major blow to Byzantium's naval power. Another reason was the mobilisation of Byzantium, which was worried that the Muslim Arabs, who formed the first nucleus of the navy, would become a greater threat in the Mediterranean in the future.

The Battle of the Masts is one of the most important naval battles and can be considered a turning point in the Mediterranean. It is clear that the Muslim Arabs defeated the huge Byzantine fleet with an unusual tactic. By 655, Byzantium had not only lost its best cities in the East and Africa, but also faced a new and different rival in the Mediterranean, which the empire itself had dominated for so long. Although the Battle of Dhāt al-Şawārī left the road to Constantinople open to Muslim attacks from the sea, the Byzantine Empire was fortunate that the Muslims were unable to follow up their naval victory. In 656, after the assassination of the Caliph 'Uthmān, the followers of 'Alī b. Abī Ṭālib and his predecessor engaged in a long struggle that ended in civil war. As the founder of the Umayyad Caliphate, which ruled between 661-750, it took approximately 10 years for Mu'āwiya to fully seize power as caliph. In fact, although this unprecedented victory restricted Byzantium's activities at sea, the Muslim Arab navy remained idle due to the civil war following the assassination of 'Uthmān.

Despite their experience and equipment, the Byzantines could not move fast enough to repel their enemies, whereas the Muslim Arabs had the opportunity to tie their ships to those of Byzantines with chains, hooks and ropes. Confident in their warships and military equipment, the Byzantines rejected their rival's offer of a land battle, believing themselves to be in a superior and advantageous position at sea. The Muslim Arabs, on the other hand, cleverly tied their ships with chains and created a floating fortress in the middle of the sea.

In addition, one of the things that should be mentioned about the Battle of the Masts is that the experienced Christian sailors in Bilād al-Shām and Egypt fought against the empire and contributed to the dominance that the Muslim Arabs were trying to establish in the Eastern Mediterranean. In this respect, the statements that Ṭabarī made about the Copts are of great value.

As a result, after the Battle of Dhāt al-Şawārī, in which religious rituals were intensively practised by both the Byzantines and the Muslim Arabs before and during the naval battle, the Byzantine navy's period of superiority at sea came to an end and its unrivalled dominance

in the eastern Mediterranean was over. This naval battle also lit the fuse of the long-lasting struggle between the Islamic states and the Byzantine Empire in the Mediterranean until the Crusades, which began in 1096.

Giriş

Milattan önce III. bin yıldan itibaren yeryüzünde en fazla devletin teşekkül ettiği bölgelerden biri olan Akdeniz, 2,5 milyon km² alanı hâiz kapalı bir havzadır. Sayısız tabiat güzelliğine sâhip bu mezkûr su coğrafyası ilk bakışta yek-pâre deniz intibâ uyandırsa da geniş açıdan değerlendirildiğinde bu bölgenin bir diğeriyle bağlantılı denizlerden oluşan kompleks yapısıyla Mısır, Miken, Fenike, Yunan ve Roma gibi sayısız uygarlığa ev sâhipliği yaptığı kolayca anlaşılacaktır. Bu minvalde, yüzyıllar boyunca bu bölgede kurulan devletler, Akdeniz’de hâkimiyet sağlamak ve gemilerini bu havzada özgürce yürütmek için mücadeleler vermişlerdi. Dönem dönem tek bir büyük gücün hüküm sürdüğü mezkûr su coğrafyasında, İslâmiyet’in zuhûru esnâsında en büyük kuvvet Bizans İmparatorluğu idi.

Deniz savaşlarının, tarihin her döneminde mühim neticelerinin olduğu bilinmekle beraber; bilhassa Akdeniz’de hâkimiyet amacı güden devlet ve milletlerin, galip geldikleri bahrî mücadeleler sonucunda daha avantajlı konuma ulaştıkları göze çarpmaktadır.¹ Nitekim Zâtü’s-Savârî Savaşı’nda Arapların Bizans karşısında aldıkları ezici galibiyet Akdeniz’deki deniz savaşlarının en önemli örneklerinden birisidir. Bilâdü’ş-Şâm ve Mısır’a hâkim olduktan kısa bir süre sonra denizcilik alanında faaliyete başlayıp iki defa Kıbrıs’a olmak üzere, İber Yarımadası, Ervâd (Arados), Sicilya, Rodos, Kos ve Girit adaları ile İstanbul’a düzenlenen fetih ve çıkarma harekâtında² bulunan Müslüman Arapların, Afrika’da kaybettiği toprakları geri almak isteyen Bizans İmparatorluğu’nun çok sayıda gemiden oluşan donanmasına meydan okudukları Zâtü’s-Savârî’de kazandıkları galibiyetin tüm yönleriyle tetkik edilmesi elzemdir. Bu çalışmada devrin kaynakları karşılaştırmalı bir şekilde kullanılmak sûretiyle bu önemli deniz savaşının sebepleri; arifesinde, esnâsında ve sonrasında yaşanan hâdiseler ile sonuçları incelenmiştir.

Hz. Muhammed’in nübüvvet döneminde (610-632) İslâmiyet henüz Arap Yarımadası’nda intişar sürecinde olduğu için Müslümanların yarımada yürüttükleri muhârebeler sebebiyle denizcilik sahasındaki hareketleri yok denecek kadar azdı. Bununla birlikte İslâm tarihinde Müslümanların denizden istifâde ettikleri ilk hâdis Habeşistan’a hicret sırasında gerçekleşti. Aynı şekilde hicrî 9. yılın Rebülevvel ayında (Haziran-Temmuz 630) Mekke yakınındaki Şuaybe (Cidde) Limanı açıklarında görülen siyâhî korsanların üzerine Alkame b. Mücezziz ed-Müdlîcî³ kumandasında 300 kişilik bir kuvvetin gönderilmesi, Müslüman Arapların İslâm Peygamberi devrindeki ilk askerî girişimi olarak bilinmektedir.⁴

1 Steven Runciman, “Deniz Kuvvetlerinin Ortaçağ Tarihindeki Rolü”, *III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943)*, (Ankara: TTK, 1948), 156.

2 Düzenlenen seferler hakkında geniş bilgi için bkz. Murat Öztürk, “Hz. Osmân Döneminde (23-35/644-656) Denizcilik Faaliyetleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 18 (2021), 211-218.

3 İslâm tarihindeki ilk denizcilerden olan bu şahıs hakkında bkz. Avraham Elmakias, *The Naval Commanders of Early Islam*, İngilizce trc. Limor Yungman, Gorgias Press 2018, s. 27-30.

4 Hz. Peygamber devrinde denizde vukû bulanlar hakkında geniş bilgi için bkz. Murat Öztürk, “Fâtûmîler’in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti”, (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 17, n. 98, 99, 102.

Hız. Ömer'in (13-23/634-644) halifeliği esnâsında Bilâdü'ş-Şâm, İnan ve Mısır'da hâkimiyet tesis eden Müslüman Araplar, Akdeniz tarihinde yeni bir dönemin kapısını araladılar.⁵ Kara savaşlarına âşına olan Müslümanlar, başlangıçta denize ve bahrî faaliyetlere kuşkuyla yaklaşmaktaydılar.⁶ Halifeliđi esnâsında Hız. Ömer, Müslümanların su coğrafyasında yaşamış oldukları bâzı olumsuz hâdiseler dolayısıyla denize sıcak bakmıyordu. Müslüman Arapların denizcilik alanında henüz yeteri kadar tecrübeli olmamasından mütevellit onların hayatlarını tehlikeye atmak istemeyen halife, Suriye (Şâm) Vâlisi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. Receb 60/ Nisan 680) denize açılma teklifini de bu sebeple reddetmişti.⁷ Arapların bahrî faaliyetlerdeki tecrübesizliğinin farkında olan Hız. Ömer, bu husuûstaki girişimleri yasaklamasına rağmen kıyı bölgelerine gelebilecek herhangi bir tehdit olasılığını göz önünde bulundurarak Muâviye'ye, Müslümanların hâkimiyetine geçen sâhil şehirlerinin limanlarını sağlamlaştırmasını, mevcut istihkâm ve savunma yapılarını tamir ettirmesini, yeni garnizonlar kurmasını emretti. Böylece Hız. Ömer'in hilâfeti sırasında Müslümanların Akdeniz kıyılarındaki hâkimiyetlerinin muhâfazası, genel olarak müdâfaa sistemleriyle sağlanmaya çalışıldı.⁸

Hız. Osmân (23-35/644-656) döneminde ise, yaşanan bâzı olaylar denizciliğe dair köklü bir değişikliğe gidilmesine sebebiyet verdi. Zîra Bizans'ın Akdeniz'deki üstünlüğu devam ettiği müddetçe Mısır ve Bilâdü'ş-Şâm'daki İslâm hâkimiyetinin tehdit altında bulunacağını idrak eden Muâviye, denize açılma isteğini Hız. Osmân zamanında da dile getirmişti. Bununla birlikte halife, muhtemelen selefi Hız. Ömer ile aynı endişeleri taşıdığından, başlangıçta Muâviye'ye izin vermedi. Öte yandan bu dönemde deniz politikasında değişikliğe yol açan en önemli hâdiseler ise 25 (645-646) senesinde Bizans İmparatoru II. Konstans'ın (641-668) emriyle Manuel komutasındaki 300 gemilik bir Bizans filosunun İskenderiye'yi Müslümanlardan geri alması idi. Müslümanlar, Amr b. Âs'ın (ö. 43/663-664) çabalarıyla şehri yeniden ele geçirmiş olsalar da güçlü bir donanmaya sâhip olmadan kıyı kentlerini koruyamayacaklarını idrak etmişlerdi.⁹

Muâviye, sürekli dikkat çektiği bu önemli tehdidin hakikate dönüştüğünü görünce aradığı fırsatı bularak Hız. Osmân'dan Kıbrıs üzerine yapılacak bir sefer için yeniden talepte bulundu. Hız. Osmân 27 (647-648) yılında Kıbrıs'a harekât husûsunda iknâ oldu ancak birtakım şartlar

5 Öztürk, "Fâtümîler'in Deniz Gücü", 18, n. 103.

6 Arapların denizlere dair korkuları ve bâtil inançları hakkında tafsilâtli bilgi için bkz. Richard LeBaron Bowen, "Maritime Superstitions of the Arabs", *American Neptune* 15 (1955), 5-48; Lawrence I. Conrad, "Islam and the Sea: Paradigms and Problematics", *Al-Qantara* 23/1 (2002), 123-154. Arapların "Balıkların dualarından da develerin geçirmesini dinlemek daha iyidir!" gibi kullandığı ifadeler ya da deyişler denize ve deniz yolculuğuna karşı içten gelen bir hoşlanmama durumunu açıklamaktadır. Bkz. Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, (Edinburg: Edinburg University Press, 1999), 557.

7 Öztürk, "Fâtümîler'in Deniz Gücü", 18-19; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müslümanların Akdeniz'i Keşfine Dair", *Akdeniz'de İslâm Medeniyeti, Milletlerarası Konferans Tebliğleri, Leşkoşa 1-4 Aralık 2010*, İstanbul: IRCICA, 188-189. Hız. Ömer devrindeki denizcilik politikası hakkında bkz. 'Aly Muhammad Fahmy, "The Muslim Navy during the Days of the Early Caliphate", *The Islamic Review* 15/3 (1952), 24-25; Murat Öztürk, "İhtiyat mı? Korku mu?" Hız. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı", *Tarih Dergisi* 72 (2020), 21-43.

8 Öztürk, "Fâtümîler'in Deniz Gücü", 20, n. 111; Küçükaşçı, "Müslümanların Akdeniz'i Keşfine Dair", 187.

9 Öztürk, "Fâtümîler'in Deniz Gücü", 20-21.

öne sürdü.¹⁰ Halife, Muâviye'ye şöyle dedi: “Ben, eğer hanımın ve oğullarınla birlikte seyahat edersen Kıbrıs üzerine deniz seferine izin veriyorum. Bununla kastettiğim şudur ki, sen saldırıyı seyir döneminde, deniz şartları güvenli yolculuğa izin verdiğinde ve bu tarz bir seferi hanımını ve oğullarını tehlikeye sokmayacağından emin olduğun zaman gerçekleştirebilirsin.”¹¹

A) Savaşın Sebepleri ve Tarihi Konusundaki İhtilâflara Dâir

28 (648-649) senesinde Bizans tarafından kontrol edilen Kıbrıs Adası'na¹² yapılan harekât, donanma saldırısı şeklinde vukû buldu. Müslüman Arapların denizcilikteki bu ilk başarısını sonraki birkaç yıl içinde gerçekleştirilecek olan diğer *bahrî seferler*¹³ takip etti. Bizans İmparatorluğu ise Müslüman Arapların başarılı deniz harekâtlarına karşı fiilî olarak harekete geçince Arap ve Bizans armadaları arasında, İslâm tarihinde Zâtü's-Savâri olarak adlandırılan savaş meydana geldi.¹⁴ Arapça kaynaklarda, muhârebe esnâsındaki gemilerin fazlalığı sebebiyle *Zü's-savâri* ve *Gazvetü's-savâri* (“Direkler Savaşı” ya da “Gemi Direklerinin Savaşı”) olarak zikredilen bu harp, Hz. Osmân'ın halifeliğinin ikinci yarısında gerçekleşmiştir.

İslâm tarihçilerinden Taberî (ö. 310/923) ve İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), Zâtü's-Savâri Savaşı'ndan bahsederken muhârebenin sebebi olarak Kuzey Afrika'yı Müslüman Araplara kapıttıran Bizans'ın bunun intikamını almak üzere harekete geçtiğini ifade etmektedirler.¹⁵ Müslüman müellifler bu görüşte iken Bizans tarihçisi Theophanes Confessor¹⁶ (ö. 818),

10 'Aly Mohamed Fahmy, *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)*, (London: Don Bosco, 1950), 105-106; Abdülaziz Sâlim, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fî Mısır ve 'ş-Şam*, (Beyrut: 1981), 19; David Nicolle, *Medieval Warfare Source Book: Christian Europe and Its Neighbours*, (London-New York: Brockhampton Press, 1995-1996), II: 47.

11 Hassan S. Khalilieh, *Islamic Maritime Law-An Introduction*, (Leiden-Boston-Köln: Brill, 1998), 4-5. Krş. Hassan S. Khalilieh, “Capacity and Regulations against Overloading of Commercial Ships in Byzantine and Islamic Maritime Practices”, *Journal of Medieval History* 31/3 (2005), 253. Hz. Osmân'ın verdiği iznin şartları hakkında bkz. Öztürk, “Hz. Osmân Döneminde”, 203-205.

12 Hz. Osmân döneminde Kıbrıs'a yapılan iki sefer hakkında bkz. Öztürk, “Fâtümîler'in Deniz Gücü”, 22; Alexander D. Beihammer, “The First Naval Campaign of the Arabs against Cyprus (649, 653): A Reexamination of the Oriental Source Material”, *Graeco-Arabica* 9-10 (2004), 47-68. Ayrıca bkz. Costas P. Kyrris, “The Nature of the Arab-Byzantine Relation in Cyprus from the Middle of the 7th to the Middle of the 10th Century A. D.”, *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies*, (Atina: 1984), 3: 149-175; Öztürk, “Hz. Osmân Döneminde”, 203-211. Kıbrıs Adası hakkında ayrıca bkz. Murat Öztürk, “Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti Arasında Paylaşılmayan Ada: Kıbrıs (28-353/648-965)”, *Şarkiyat Mecmuası / Journal of Oriental Studies*, 41 (2022), s. 267-304.

13 Bkz. dipnot 2.

14 Öztürk, “Fâtümîler'in Deniz Gücü”, 25; Küçükaşçı, “Müslümanların Akdeniz'i Keşfine Dair”, 191-192; Öztürk, “Hz. Osmân Döneminde”, 219-220.

15 Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, (Kahire: t. y.), 4: 290; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih Tercümesi*, Türkçe trc. Ahmet Ağırakça, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 3: 122-123; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Türkçe trc. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 7: 259. Krş. Muhammed Ali Rûsan, “Neş'etü tâtavvuri'l-ustûli'l-İslâmî fi zamâni Halife Osmân b. Affân”, *Mecelletü Müşkât li'l-'Ulûmî'l-İctimaiyye ve'l-İnsaniyye* 2/1 (2015), 71; Murat Öztürk, “Zâtüssavâri”, *DİA*, c. XLIV, (İstanbul: TDV, 2013), 152.

16 *Theophanis Chronographia*, nşr. C. de Boor, (Leipzig: 1883), 1: 345.16-18 (Bundan sonra: *Theophanis Chronographia*, 1); *The Chronicle of Theophanes Confessor-Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, İngilizce trc. Cyril Mango ve Roger Scott, (Oxford: Oxford University Press, 1997), 482 (Bundan sonra:

Hierapolisli (Menbic) Agapius (Mahbûb ibn Kûştânî'nin/Kûstantin)¹⁷ (ö. 940'lı yıllar), Süryânî Mihail¹⁸ (ö. 596-597/1200) ve İbnü'l-İbrî (Ebü'l-Ferec)¹⁹ (ö. 685/1286), Muâviye'nin İstanbul'u ele geçirmek maksadıyla bir filo tesis etme gayretini bu deniz harbinin asıl sebebi olarak zikretmektedirler. Kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda muhârebenin gerekçesi hakkında İslâm ve Hıristiyan tarihçileri arasında farklı görüşlerin olduğu açıktır. Bu ihtilâf da meselenin sağlıklı bir şekilde anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Aynı şekilde Zâtü's-Savârî Savaşı'nı tetkik eden modern tarihçiler de bu harbin sebebi hususunda farklı iddialar ileri sürmektedirler. Bunlardan belki de en ilginç olanı Arapların kereste ihtiyacı için böyle bir girişimde bulduklarına dâir teoridir.²⁰ Bu görüşe katılmayan Vassilios Christides, Lübnan ormanlarının VII. yüzyılda henüz tamamen tükenmediğini belirtmektedir.²¹ Kezâ Yûsuf 'Abbâs Hâshmî de böylesi büyük bir hazırlığın düşman bölgesinden kereste almak amacıyla yapıldığı fikrinin mantıklı olmadığını ifâde etmektedir.²²

Diğer yandan Hıristiyan müelliflerin zikrettikleri, Muâviye'nin İstanbul'u ele geçirmek amacıyla böylesi büyük bir girişim başlattığına dâir rivâyet ise Zâtü's-Savârî Savaşı meydana geldiğinde Şam Vâlisi için Bizans'ın başkentini zaptetme fikrinin henüz çok erken olduğunu düşünen bâzı tarihçiler tarafından mâkul görülmemektedir.²³ Buna karşın, Hz. Peygamber'in

- Theophanes*, Mango-Scott). VII. asırda yaşamış Ermeni müellif Sebeos (*The Armenian History Attributed to Sebeos*, İngilizce trc. ve notlandırma: R. W. Thomson, tarihsel yorumu: James Howard-Johnston, Liverpool University Press 1999, s. 111-112, 259-262) Muâviye'nin 643 yılında İstanbul'a sefer düzenlediğini ve gemiler başkente ulaşmadan Bizans'ın açık denizlerde ateşli silâhlarla Müslümanlara karşı galibiyet elde ettiğini rivayet etmektedir. Yazar bu kaydıyla diğer Hıristiyan yazarlardan farklı olarak hem harekâtın tarihini yanlış vermiş hem de savaşın neticelerini başka tarihsel olaylarla karıştırmış görünmektedir.
- 17 *Kitab al-Unvan-Histoire Universelle*, Fransızca trc. Alexandre Vasiliev, II. kısım, *Patrologia Orientalis*, (Paris: 1912), 8: 483.
- 18 *Chronique de Michel le Syrien-Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, Fransızca trc. J. B. Chabot, (Paris: 1904), 2: 445.
- 19 *Abü'l Farac Tarihi*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: TTK, 1945), 1: 181.
- 20 Archibald R. Lewis (*Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*, (Princeton-New Jersey: Princeton University Press, 1951), 56) "Bu noktadaki Anadolu kıyısında, gemi direklerini yapmak için kullanılan servi ağacından bolca bulunmaktaydı. Dolayısıyla, savaşın nedeninin Bizans'ın bu ihtiyaç duyulan gemi malzemesini Araplara kaptırmak istememesi olması olasıdır. Eğer durum böyleyse, bu, Araplar ve Bizanslar arasındaki donanma savaşlarında kerestenin önemine dâir ilk göstergedir." şeklinde ilginç bir yorum getirmektedir. George F. Hourani (*Arab Seafaring*, (Princeton: Princeton University Press, 1995), 58), Arap seferlerinin amacının Likya kıyılarına çıkmak ve gemi inşası için servi ağaçlarını kesmek olabileceğini belirtip, 715 yılında Phoenix'e yapılan benzer bir gezinin bu amacı taşıdığını da ifâde etmektedir. Andreas N. Stratos ("The Naval Engagement at Phoenix", *Charanis Studies, Essays in Honor of Peter Charanis* içinde, (New Brunswick-New Jersey: Rutgers University Press, 1980), 232-233) ise Arapların, gemi inşasında en önemli ham madde olan servi ağacı ihtiyacını karşılamak amacıyla böyle bir harekâta giriştiklerini, ayrıca o devirde Arap hâkimiyeti altında bulunan ormanların zaman içerisinde kereste yapmak için kesilmesinden dolayı Arapların orman bakımından zengin olan Anadolu'nun kıyı kesimine yönelindiklerini öne sürmektedir.
- 21 Vassilios Christides, "The Naval Battle of Dhât al Şawâri A. H. 34/A. D. 655-656 A Classical Example of Naval Warfare Incompetence", *Byzantina* 13/2 (1985), 1331-1332; Christides "The Naval Battle of Dhât al Şawâri Revisited (ca 653, 654 or 655)", *Maritime Contacts of the Past, Deciphering Connections amongst Communities*, editör Sila Tripathi, (New Delhi: Delta Book World, 2014), 513-514.
- 22 Yûsuf 'Abbâs Hâshmî, "Dhâtu's-Sawârî: A Naval Engagement Between the Arabs and Byzantines", *The Islamic Quarterly* 6/1-2 (1961), 61.
- 23 Hâshmî, "Dhâtu's-Sawârî", 61; Christides, "The Naval Battle of Dhât al Şawâri Revisited", 514.

hadisinde İstanbul'un (Konstantinopol) fethinin müjdelenmesi ve bu minvalde Muâviye'nin hangi sâiklerle İstanbul'u ele geçirme çabası içinde olduğu âşikârdır.

Müslüman Araplar ile Bizans İmparatorluğu arasında yapılan bu muazzam deniz harbinin 34 (654-655) yılında gerçekleştiği genel olarak kabul görse de İslâm kaynaklarında savaşın tarihi hakkında farklı rivâyetler mevcuttur. Taberî, *Direkler Savaşı*'nın 31 (651-652) ve 34 (654-655) senelerinde meydana geldiği şeklinde iki farklı kayıt sunmaktadır.²⁴ Müteâkiben İbnü'l-Esîr de bu deniz muhârebesini 31 yılı olayları içinde anlatırken, harbin 34 senesinde gerçekleştiğine dâir bir rivâyetin de söz konusu olduğunu belirtmektedir.²⁵ Belâzürî²⁶ (ö. 279/892-893) 34 yılının Muharrem ayında (Temmuz-Ağustos 654); Mes'ûdî²⁷ (ö. 345/956) 34 (654-655) senesinde; İbn Abdülhakem²⁸ (ö. 257/870) ve Makrîzî²⁹ (ö. 845/1442) ise 34 (654-655) ve 35 (655-656) yıllarında vukû bulduğunu ifade etmektedirler.

İslâm müverrihleri, savaşın hicrî 31, 34 veyahut 35'te meydana geldiğini zikrederlerken Bizans tarihçisi Theophanes Confessor, Zâtü's-Savârî Savaşı'nı, eserinde tatbik ettiği yaratılış (*hilkat*) takvimine göre 6146 (*Anno Mundi*) yılı olayları içinde anlatmaktadır.³⁰ Müellif ayrıca 6146³¹ senesinin İmparator II. Konstans'ın 13., Hz. Osmân'ın ise idâredeki dokuzuncu yılına denk geldiği bilgisini vermektedir. Agapius da muhârebenin hicrî 34 senesinde gerçekleştiğini zikrederken, aynı Theophanes gibi Halife Osmân'ın hilâfetteki dokuzuncu, İmparator II. Konstans'ın 13. yılında olduğunu belirtmektedir.³² Süryânî Mihail'e göre savaş hicrî 35 senesinde meydana gelmiştir. O ayrıca bu yılın Hz. Osmân'ın idâredeki dokuzuncu, İmparator II. Konstans'ın 10. ve Greklerin 966. senesine tekabül ettiğini ifade etmiştir.³³ Ebü'l-Ferec'in eserinde ise bu deniz harbi 657 (h. 37) yılı hâdiseleri içinde nakledilmektedir.³⁴

24 Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4: 288. Krş. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 259; İbn Haldûn, *el-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmü'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber*, nşr. Halil Şehâde, (Beirut: 2000), 2: 575; C. E. Bosworth, "Dhât al-Şawârî", *The Encyclopaedia of Islam*², Supplement, c. XII, (Leiden: Brill, 2004), 221.

25 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3: 122.

26 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, nşr. Mahmud Firdevs el-Azem, (Dımaşk: 1999), 5: 167. Hâşhmî ("Dhâtu's-Şawârî", 62-63) konu hakkındaki çalışmasında *Direkler Savaşı*'nın 34 yılının Zilkade-Zilhicce ayında (Mayıs-Haziran 655) vukû bulduğunu ifade etmektedir.

27 Mes'ûdî, *Le livre de l'avertissement et de la revision*, Fransızca trc. Carra de Vauz, (Paris: 1896), 217.

28 Ebü'l-Kâsım ibn Abdülhakem, *Fütühi Mısr ve'l-Mağrib*, nşr. Abdülmü'nim Âmir, (Kahire: t. y.), 255.

29 Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-huta' ve'l-âsar*, nşr. Muhammed Zeynühum ve Mediha eş-Şarkâvî, (Kahire: 1998), 1: 474, 476. Ebü Ömer el-Kindî (*Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, nşr. R. Guest, (Kahire: t.y.), 13) ve İbn Tağrıberdî (*en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Heyet, (Kahire: t.y.), 1: 80) hicrî 34 yılını savaşın olduğu sene olarak kaydetmektedirler.

30 *Theophanis Chronographia*, 1: 345.15; *Theophanes*, Mango-Scott, 481.

31 Theophanes'in mevcut iki İngilizce çevirisinde mütercimler tarafından farklı yıllar verilmektedir. Mango-Scott'un 481. sayfada verdiği bilgiye göre 6146 yılı 653-654'e tekabül etmektedir; Theophanes Confessor'un (*The Chronicle of Theophanes, an An English Translation of Anni Mundi 6095-6305 (A. D. 602-813)*, with *Introduction and notes*, İngilizce trc. Harry Turtledove, (Philadelphia: University of Philadelphia Press, 1982), 45) bir diğer çevirisini yapan mütercimim verdiği mâlûmata göre ise deniz muhârebesi 1 Eylül 654-31 Ağustos 655 tarihleri arasında vukû bulmuştur.

32 Agapius, *Kitab al-Unvan*, 483.

33 Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 445.

34 Ebü'l-Ferec, *Abü'l Farac Tarihi*, 1: 181.

B) *Direkler Savaşı*'nın Gerçekleştiği Yer ve Tarafların Deniz Gücü

Zâtü's-Savâri'nin gerçekleştiği tarih hakkında kaynaklarda var olan muğlaklık savaşın vukû bulduğu mevki için de geçerlidir ve bu husûsta muhtelif rivâyetler söz konusudur. Konuyla ilgili mâlûmat veren Müslüman müverrihlerden bâzılarının eserlerinde muhârebenin yeri hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bâzılarında ise Bizans İmparatoru II. Konstans'ın İskenderiye'ye karşı 1.000 gemiden müteşekkil bir filoyla ilerlediği ve bu deniz harbinin *açık denizde* gerçekleştiği kaydedilmektedir.³⁵ Buna karşın devrin Hristiyan müellifleri iki filonun karşılaştığı yer hususunda daha sarîh mâlûmat vermektedirler. Bu tarihçilere göre deniz savaşı, Anadolu'nun güneybatısında, Antik Likya bölgesinde yer alan Phoenix³⁶ (Finike) açıklarında meydana gelmiştir.³⁷ Bu bağlamda mevcut bilgiler ışığında ekseriyetle bu muhârebenin Phoenix'te gerçekleştiği kabul edilmektedir.³⁸

Öte yandan *Direkler Savaşı*'nda Arap ve Bizans filolarında tam olarak kaç adet gemi bulunduğu husûsu da ihtilâflıdır. Müslüman ve Hristiyan müverrihler bu konuda birbirlerinden farklı rakamlar verdikleri için gemi sayısının tespiti de tabii olarak güç bir hâl almaktadır.

İslâm tarihçilerinden Taberî,³⁹ Bizans filosundaki gemi adediyle ilgili Vâkidî'den aktardığı iki farklı rivâyetin birincisinde 500, ikincisinde 500 veya 600; İbnü'l-Esîr⁴⁰ ise 500 ile 600 rakamlarını zikrederken Arap filosundaki gemilerin sayısı hakkında bilgi vermemektedirler. Buna karşın Mes'ûdî,⁴¹ İmparator II. Konstans'ın 1.000 gemiyle harekete geçtiğini ifâde etmektedir. İbn Abdülhakem ve Makrîzî ise Mes'ûdî gibi Bizans donanması için 1.000 sayısını⁴²

35 İbn Abdülhakem, *Fütûhi Mısır ve'l-Mağrib*, 257; Mes'ûdî, *Le livre de l'avertissement*, 217; Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 1: 474; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 80. Krş. Suâd Mâhir, *el-Bahriyye fî Mısri'l-İslâmiyye ve asaruha'l-bakiyye*, (Cidde: 1979), 84. İbn Haldûn (*el-İber*, 2: 575) savaşın İskenderiye'de olduğunu yazarken Bizanslıların gemi sayısının 700 ya da 1.000 olduğu bilgisini vermektedir.

36 Güney Anadolu'nun Likya kıyısı açıklarındaki Finike, bugün Antalya vilâyetinin batısında yer alan bir ilçedir. Bkz. Bosworth, "Dhât al-Şawâri", 221.

37 *Theophanis Chronographia*, 1: 345.28 "...παραγνόμενος εἰς τὸν λεγόμενον Φοῖνικα τῆς Λυκίας..."; *Theophanes*, Mango-Scott, 481; Agapius, *Kitab al-Unvan*, 484; Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 445; Embü'l-Ferec, *Abü'l-Farac Tarihi*, 1: 181. Krş. Ekkehard Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik Zwischen Islam und Abendland Das Mittelmeer unter Byzantinischer und Arabischer Hegemonie (650-1040)*, (Berlin: De Gruyter, 1966), 19; Rûsan, "Neş'etü tatavvuri'l-ustûli'l-İslâmî", 71; Mâhir (*el-Bahriyye*, 84) bu savaşın Avrupa kaynaklarında Phoenix olarak yer aldığını, bunun sebebinin ise muhârebenin İskenderiye'nin batısındaki Fünike (فونيكه) yakın bir yerde meydana gelmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Krş. Öztürk, "Zâtüssavâri", 153.

38 Lewis, *Naval Power and Trade*, 56; Hélène Ahrweiler, *Byzance et la Mer*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1966), 18; Archibald R. Lewis-Timothy J. Runyan, *European Naval and Maritime History, 300-1500*, (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 24; Hâshmî, "Dhâtü's-Şawâri", 61; Christides, "The Naval Battle of Dhât al-Şawâri Revisited", 514.

39 Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4: 290-291. Eickhoff (*Seekrieg und Seepolitik*, 19) Bizans filosunun 500 ilâ 700 gemi arasında olduğunu belirtirken, Philip K. Hitti (*Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi*, Türkçe trc. Salih Tuğ, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 1: 253) Bilâdü'ş-Şâm ve Mısır birleşik deniz filosunun 500 parça gemiden müteşekkil Bizans filosuyla karşılaştığını ifâde etmektedir.

40 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târik*, 3: 123.

41 Mes'ûdî, *Le livre de l'avertissement*, 217. Krş. Rûsan, "Neş'etü tatavvuri'l-ustûli'l-İslâmî", 72-73.

42 İbn Abdülhakem, *Fütûhi Mısır ve'l-Mağrib*, 255; Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 1: 474. Krş. Rûsan, "Neş'etü tatavvuri'l-ustûli'l-İslâmî", 72-73. Kindî (*Kitâbü'l-Vilâl*, 13) ve İbn Tağrıberdî (*en-Nücûmü'z-zâhire*, 80) Bizans donanmasının 700 ya da 1.000 gemiden oluştuğunu kaydetmektedirler. Krş. Lewis, *Naval Power and Trade*, 56. İbn Abdülhakem

kaydederken, bu mâlûmata ek olarak Arap filosunun toplam 200'den fazla gemiden müteşekkil olduğunu belirtmektedirler.⁴³

İslâm denizcilik tarihi için dönüm noktası olarak zikredilebilecek bu harp hakkında bilgi veren Hıristiyan tarihçiler ise Arap filosundaki gemi sayısına dâir hiçbir sayısal veri sunmamaktadırlar. Kaydettikleri “pek çok gemi”, “büyük bir donanma”, “çok sayıda asker” ve “sayısız gemi ve asker” şeklindeki muğlak ifâdelerden bu tarihçilerin gemi ve asker sayısının fazlalığını tasvir etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bizans donanmasının kaç gemiden oluştuğu hakkında da mâlûmat verilmemektedir.⁴⁴

Ortaçağ tarihi kaynaklarında Zâtü's-Savâri'de kullanılan gemi adedi hakkında birbirlerinden farklı rivâyetlerdeki muğlak ifâdeler, Arap ve Bizans donanmalarının büyüklüklerini tespit etmek hususunda tarihçilerin işini zorlaştırırsa dahi zikredilenler doğrultusunda, savaş sırasında gemi direklerinin çokluğunun⁴⁵ muharebenin bu şekilde isimlendirilmesine vesîle olduğu aşîkârdır.

Her iki donanma ile ilgili sayısal bilgilerden sonra değinilmesi gereken diğeri bir husus söz konusu deniz harbine katılan filolardaki mürettebat mevzudur. Bizans İmparatorluğu, uzun asırlar boyunca sâhip olduğu denizcilik geleneği yanında tecrübeli ve mâhir görevliler noktasında da oldukça üstün konumdaydı. Ancak Müslüman Araplar için aynı durum söz konusu değildi. Zira Müslümanların denizcilik sahasında kadim ve işlevsel deneyimleri yoktu. Buna karşın Bilâdü'ş-Şâm ve Mısır'ın kıyı şehirlerinde yaşayan yerli halk yüzyıllardır bahrî faaliyetlerine devam etmekteydiler. Bu durum, mezkûr bölgeleri fethettikten sonra Akdeniz'de

öte yandan muğlak bir şekilde ilgili deniz savaşında Arap filosunda kullanılan gemilerin isimlerini sefine, kârib ve merkeb olarak nakletmektedir. Bkz. İbn Abdülhakem, *Fütûhi Mısır ve'l-Mağrib*, 256-257.

- 43 İbn Abdülhakem, *Fütûhi Mısır ve'l-Mağrib*, 256; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 13; Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 1: 474; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 80. Krş. Lewis, *Naval Power and Trade*, 56; Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik*, 19; Hourani, *Arab Seafaring*, 57-58; Rûsan, “Neş’etü tâtavvurî'l-ustûlî'l-İslâmî”, 73. İbn A’sem el-Kûfî (*Kitâbü'l-Fütûh*, nşr. ‘Ali Şîrî, (Beyrut: 1411), 2: 355) Müslüman Arapların gemi sayısının 500 adet olduğu bilgisini vermektedir. İbn A’sem’in (ö. 320/932'den sonra) Zâtü's-Savâri için verdiği bilgiler için bkz. *Kitâbü'l-Fütûh*, 2: 354-356.
- 44 *Theophanis Chronographia*, 1: 345.16-17; *Theophanes*, Mango-Scott, 482; Agapius, *Kitab al-Unvan*, 483; Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 445. Stratos (“The Naval Engagement at Phoenix”, 236) Bizans filosundaki gemi sayısı için 200-250 civarında dromon sayısını zikretmektedir. Stratos ayrıca Arap filosundaki gemi sayısının tespitini, Mısır filosu için bir kısmı savaş bir kısmı da ticaret gemileri olmak üzere en fazla 200, Bilâdü'ş-Şâm filosu için de en fazla 100 savaş gemisi tahmininde bulunmaktadır. Hâşhmî (“Dhâtü's-Şawâri”, 57, 59) ise Mısır Vâlisi Abdullah b. Sa’d Ebû Serh’in (ö. 36/656-657) İskenderiye’de 200 savaş gemisi inşa ettirdiğini, Suriye (Şâm) Vâlisi Muâviye’nin de Akkâ, Sûr ve Trablus tersanelerinde bir hayli, nispeten küçük gemiler yaptırdığını zikrederken, Bizans filosunun da 500 ya da 600 savaş gemisinden oluştuğunu yazmaktadır. Devrin İslâm müverrihleri tarafından verilen rakamları abartılı bulan Christides (“The Naval Battle of Dhât al Şawâri Revisited”, 514-515) ve aynı müellif (“The Literary Sources of the Battle of Dhât al Şawâri”, *Greece, Rome, Byzantium and Africa: Studies Presented to Benjamin Hendrickx on his Seventy-Fifth Birthday* içinde, editör William Henderson ve Effrosyni Zacharopoulou, (Atina: Hérodotos, 2016), 171) Arap filosundaki gemicilerin kendi gemilerini Bizans filosundaki gemilere bağlamalarından da yola çıkarak her iki filo arasındaki sayısal farkın eserlerde kayıtlı olandan çok daha az olduğunu düşünmektedir.
- 45 Mes’ûdî, *Le livre de l’avertissement*, 217; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 13; İbn Haldûn, *el-İber*, 2: 575; Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 1: 476; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 80. Krş. Rûsan (“Neş’etü tâtavvurî'l-ustûlî'l-İslâmî”, 73) savaşa bu ismin verilmesinin sebebinin yerle âlakalı olduğunu, çünkü gemi yapımla ilgili ahşabın buradan temin edildiğini modern tarihçilere dayanarak ifâde etmektedir.

güçlü bir deniz gücü elde etmeyi amaçlayan Müslüman Araplara kolay ve hızlı bir şekilde donanma kurup, mürettebat toplama fırsatı sağladı. Nitekim kıyı kentleri zaptedildikçe onlar bu fırsatı iyi değerlendirdiler ve Mısır'ın yerli halkı Kıptîleri, aynı zamanda Bilâdü'ş-Şâm'da yaşayan Hıristiyan kökenli denizcileri tesis edilecek donanmada görevlendirdiler. Bu dönemdeki gemilerde muvazzaf tayfa; Müslüman Araplar ve muhtelif kavimlere mensup insanlardan oluşmakta idi. Müslüman olmayan mürettebat ise denizci, dümençi, marangoz ve kalafatçı olarak hizmet etmekteydi.⁴⁶ Nitekim İbn Haldûn da Arap olmayan milletlerin İslâm toplumunda denizcilik sahasında istihdam edildiklerini kaydetmiştir.⁴⁷ Bu durum özellikle *Direkler Savaşı* örneğinde, Arap filosundaki insan gücünün tamamen Müslümanlardan müteşekkil olmadığını göstermektedir ki, Taberî'nin, Vâkıdî'den aktardığı bir rivâyete göre sahâbilerden Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin (ö. 36/657) bu deniz muhârebesine giderken içinde bulunduğu gemi Kıptîlerden⁴⁸ oluşmaktaydı.⁴⁹

C) Savaşın Seyri ve Neticeleri

Hıristiyan kaynaklarında anlatıldığı üzere hazırlıkların tüm hızıyla sürdüğü Müslüman-Arap cenahında önemli bir hâdise meydana geldi. Kayda göre; Suriye Vâlisi Muâviye'nin donanma hazırlıklarını hız kesmeden sürdürdüğü Trablus'ta, şehrin ahâlisine mensup bir *boukinâtörün*⁵⁰ iki oğlu, filo inşa faâliyetlerini öğrendikleri zaman gemi yapımını engellemek amacıyla Bizanslıların tutulduğu hapishanenin kapılarını kırıp tutsakları kurtarmak sûretiyle şehirde bir isyan başlattılar. Bu iki kardeş, liderlik ettikleri kalabalıkla birlikte kentin vâlisini öldürdükten ve şehir tersanesinde yapım aşamasında bulunan gemi ve ekipmanları yakarak tahrip ettikten sonra deniz yoluyla Bizans topraklarına -muhtemelen İstanbul'a- kaçtılar.⁵¹ Trablus tersanesinde

46 Hourani, *Arab Seafaring*, 57-58; Hâşimî, "Dihâtu's-Sawârî", 62; Stratos, "The Naval Engagement at Phoenix", 232; Vassilios Christides, "Two Parallel Naval Guides of the Tenth Century: Qudâma's Document and Leo VI's Naumachica: A Study on Byzantine and Moslem Naval Preparedness", *Graeco-Arabica I* (1982), 86.

47 İbn Haldûn, *Mukaddime*, Türkçe trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 1: 505-506. Krş. Fahmy, *Muslim Sea-Power*, 106. Öztürk, "Fâtımîler'in Deniz Gücü", 49; Küçükaşçı, "Müslümanların Akdeniz'i Keşfine Dair", 190, n. 34. İbn Haldûn'un denizcilik alanında uzman ve tecrübeli kişilerin istihdam edildiklerini nakletmesi İslâm denizciliğinin geçirdiği aşamalardan belki de en önemlisini göstermesi bağlamında çok kıymetlidir.

48 Mısır'ın yerli ve Hıristiyan halkını tanımlayan bir tâbir.

49 Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4: 291. Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3: 123; Fahmy, *Muslim Sea-Power*, 103-104.

50 Theophanes'in eserinde (*Theophanis Chronographia*, 1: 345.20; *Theophanes*, Mango-Scott, 482, n. 1.) genitif hâlde Βουκινάτορος (nominatif: βουκινάτορ ya da βουκινάτορ) olarak geçen kelime βούκινον, τό (Latince: bucina/buccina; İngilizce: trumpet) denilen üflemeli bir âleti çalan kişi manasına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için şu sözlüğe bkz. Εμμανουήλ Κριράρς, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδοις Γραμματείας 1100-1169*, IV, (Θεσσαλονίκη: 1975), 163.

51 *Theophanis Chronographia*, 1: 345.18-25; *Theophanes*, Mango-Scott, 482; Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 445; Ebû'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1: 181. Agapius (*Kitab al-Unvan*, 483) bu iki kardeşin Arapların hizmetinde olduğunu zikretmektedir. Bahsi geçen bu olay neticesinde Trablus tersanesindeki tüm gemilerin tahrip edildiği belirtilmektedir. Böylesi büyük ve tehlikeli bir girişimde bulunan bu iki kişinin saldırıdan önce kimlerle irtibat hâlinde olduğu hakkında mâlûmat yoktur. Bununla birlikte bu girişimin Bizans'ın faydasına olacağı gerçeği göz önüne alınca Boukinâtör'un oğullarının İstanbul ile irtibat kurduğu ihtimalini akıllara getirmektedir. Nitekim Theophanes, Agapius ve Süryânî Mihail'in eserlerinde saldırıdan sonra bu iki kardeşin Bizans ülkesine kaçtığı ve bu iki kardeşten birinin Zâtü's-Savâri Harbi sırasında İmparator II. Konstans'ın

meydana gelen hasar hakkında kaynaklar yalnızca tüm gemi ve ekipmanların yakıldığı bilgisini vermektedirler. Ancak söz konusu girişim Muâviye'yi yıldırmadığı gibi donanma inşâsı tüm hızıyla yeniden idâme ettirildi.⁵²

Suriye Vâlisi Muâviye ile iş birliği içinde olan Mısır donanmasının amirali Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh,⁵³ Bilâdü's-Şâm filosuna katılmak amacıyla emri altındaki gemilerle birlikte İskenderiye'den yelken açarak Akkâ Limanı'na ulaştı. Her iki filo burada toplandığında denize açılmadan önceki son hazırlık ve düzenlemeler yapıldı. Kaynakların verdiği bilgilere göre bu deniz seferine katılmayan Muâviye, Arap donanmasının kumandanlığını Mısır Vâlisi Abdullah b. Sa'd'a tevdi etti ve Abdullah b. Sa'd'dan sonra Suriye vâliliğini temsilen Büsr b. Ebû Ertât'ı⁵⁴ donanmanın ikinci amirali olarak tâyin etti.⁵⁵ Daha sonra ise kendisi kara ordusuyla Anadolu'ya sefere çıktı.⁵⁶

Böylece askerlerin, silâhların, diğer teçhizat ve gerekli erzakın gemilere yüklenecek hazırlıkların tamamlanmasının ardından 200 civarı gemiden müteşekkil Arap donanması Abdullah b. Sa'd komutasında Akkâ Limanı'ndan denize açılarak kuzeybatı istikametinde seyre koyuldu. Bu sırada İmparator II. Konstans'ın kumandanlığını bizzat yürüttüğü Bizans filosu da İstanbul'dan demir alıp Marmara ve Ege'yi geçerek Akdeniz sularına girmişti.⁵⁷

-
- hayatını kurtardı da kaydedilmektedir. Hâshmî (“Dhātu's-Şawâri”, 58.) bu hadisenin Arados (Ervâd) Adası'nın Araplar tarafından ele geçirilmesi (29/649-650) ile Zâtü's-Savâri Savaşı arasında bir zamanda gerçekleştiğini düşünmektedir. Krş. Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik*, 18; Christides, “The Naval Battle of Dhât al Şawâri A. H. 34”, 1334.
- 52 *Theophanis Chronographia*, 1: 345.25-26; *Theophanes*, Mango-Scott, 482; Agapius, *Kitab al-Unvan*, 484; Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 445. Krş. Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik*, 18-19; Öztürk, “Zâtüssavâri”, 252.
- 53 Sahâbî, Mısır Valisi ve İfrîkiye fâtihi (ö. 36/656-657[?]) hakkında bkz. Elmakias, *The Naval Commanders*, 43-45; Mustafa Fayda, “Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh”, *DİA*, c. I, (İstanbul: TDV, 1988), 130-131.
- 54 Sahâbî, Emevî Vâlisi ve kumandanı (ö. 86/705 [?]) için bkz. Elmakias, *The Naval Commanders*, 52-54; Abdülkerim Özeydin, “Büsr b. Ebû Ertât”, *DİA*, c. VI, (İstanbul: TDV, 1992), 494.
- 55 Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4: 290; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3: 123; Makrizî, *el-Mevâ'iz*, 1: 474. Krş. Hâshmî, “Dhātu's-Şawâri”, 59; Rûsan, “Neş'etü tatavvuri'l-üstülü'l-İslâmî”, 72; Bosworth, “Dhât al-Şawâri”, 221; Öztürk, “Zâtüssavâri”, 252.
- 56 Özellikle Bizans ve Süryânî kaynaklarında Muâviye'nin bu deniz harbine katılmayıp donanmanın kumandanlığına, kaynaklarda Αβουλαθάρ/Αβουλανάρ/Aboulavar/Abü'l-Awar/Ebü'l-A'ver şeklinde kaydedilen kişiyi getirip II. Konstans'a karşı gönderdiği ve Arap donanmasının Bizans'a karşı denizden saldırıya geçtiği sıralarda Muâviye'nin de emri altındaki Bilâdü's-Şâm ordusu ile Orta Anadolu'ya -Theophanes'e göre Kayseri (*Theophanis Chronographia*, 1: 345.26-27 “...ὁ μὲν Μωῦῆας στρατεύει ἐπὶ Καισάρειαν Καππαδοκίας...”; *Theophanes*, Mango-Scott, 482); Agapius'a göre Malatya (Agapius, *Kitab al-Unvan*, 484)- sefere çıktığı zikredilmektedir. Krş. Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 445; Ebü'l-Ferec, *Abü'l Farac Tarihi*, 1: 181. Conrad (“The Conquest of Arwâd: A Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East”, *The Byzantine and Early Islamic Near East, I, Problems in the Literary Source Material* içinde, editör Averil Cameron ve Lawrence I. Conrad, (Princeton-New Jersey, 1992), 361-362) Doğu Hıristiyan kaynaklarında Aboulavar şeklinde kaydedilen kişinin Ebü'l-A'ver Amr b. Süfyan es-Sülemî olduğunu ifade etmektedir. Krş. İrfan Aycan, “Ebü'l-A'ver”, *DİA*, c. X, (İstanbul: TDV, 1994), 295. Diğer taraftan Theophanes'in verdiği bilginin kronolojik olarak hatalı olabileceğini belirten Mango-Scott (*Theophanes*, Mango-Scott, 482, n. 2), Süryânî Mihail'de geçen (*Chronique de Michel le Syrien*, 2: 441) ve Muâviye'nin Kayseri'ye daha erken tarihte düzenlediği bir harekâta işaret etmektedirler.
- 57 Devrin bazı Hıristiyan tarihçileri II. Konstans'ın, kardeşi Theodosius ile birlikte sefere çıktığını zikretmektedirler. Bkz. Agapius, *Kitab al-Unvan*, 484; Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 445; Ebü'l-Ferec, *Abü'l*

Arap ve Bizans donanmaları Phoenix açıklarında karşılaştıkları sırada hava rüzgârlı, deniz de oldukça dalgalı idi. Bu sebeple her iki taraf gemilerin akıntıda sürüklenmesini engellemek amacıyla derhâl demir atıp bir müddet öylece bekledi.⁵⁸ Müslümanların isteği üzerine o gece iki taraf arasında bir çarpışma vukû bulmadı. Yapılan teklifin kabul edilmesi neticesinde Müslüman Araplar o geceyi Kur'an-ı Kerim tilâvetiyle ve ibâdet ederek geçirdiler. Bizanslılar da aynı şekilde gece boyunca çanlarını⁵⁹ çalmak sûretiyle dinî ritüellerini yerine getirdiler.⁶⁰ Hem Bizanslıların hem de Müslümanların, askerlerin cesâretini artırmak için dinsel öğeleri kullanmaya özen gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Nitekim muhârebe öncesinde ve esnâsında tarafların gerçekleştirdikleri ibâdetlere dâir kaynaklara yansıyan rivâyetler mevcuttur. Savaşın hemen arifesinde tam da bu noktada Hıristiyan müverrihler bir rüyâ hâdisesini aktarmaktadırlar. Söz konusu rivâyete göre; İmparator II. Konstans çarpışmadan bir gece önce uykusunda Selânik'te bulunduğunu görür ve uyanınca bunu derhâl rüyâ yorumcusundan tâbir etmesini ister. Bu kişi bir müddet sonra imparatora dönerek “*Keşke uyumasaydınız ya da bu rüyâyı görmeseydiniz! Rüyâda Selânik'i görmek zaferin başkasına verileceği anlamına gelir. (Bu da) zafer düşmanınıza gidecek (demektir)*” şeklinde rüyâyı yorumladı.⁶¹ Theophanes'e göre imparator, gördüğü düşün bu şekilde tâbir edilmesinden rahatsız olmasına rağmen savaş için hiçbir tedbir almadan, emri altındaki komutanlara gemilerin günün ilk ışıklarında hücumla geçecek şekilde hazır olması emrini verdi.⁶² Bizans İmparatoru II. Konstans gibi Arap donanmasının kumandanı Abdullah b. Sa'd da gün doğmaya başladığında harp düzenine geçilmesini buyurdu. O ayrıca yüksek bir sesle Kur'an-ı Kerim tilâvet edilmesini ve herkesin metânetli olmasını istedi.⁶³

Farac Tarihi, 1: 181. Ancak Theophanes'in eserinde II. Konstans'ın kardeşi Theodosius'la sefere katıldığına dâir bilgi yoktur.

- 58 Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4: 290; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3: 123. Taberî (*Târîhu'l-Ümem*, 4: 290) savaşta hazır bulunan Müslümanlardan birinin şu ifâdelerini aktarmaktadır: “*Bu savaşta onlarla birlikteydim. Denizde karşı karşıya geldik, daha önce görmediğimiz gemileri gördük. Rüzgâr aleyhimizeydi. Bir saat boyunca demirledik. Onlar da bizim yakınumıza demirledi. Sonra rüzgâr dinince Bizanslılara şöyle dedik: ikimiz arasında emân var. İsterseniz karada, isterseniz denizde savaşalım dedik. Onlar da küçümseyen bir gülüşle “deniz” dediler.*” Krş. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 259; Stratos, “The Naval Engagement at Phoenix”, 237.
- 59 Taberî (*Târîhu'l-Ümem*, 4: 291) çanların tahtadan olduğunu zikretmektedir.
- 60 Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4: 291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3: 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 259; İbn Haldûn, *el-Iber*, 2: 575. Krş. Fahmy, *Muslim Sea-Power*, 105; Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik*, 19; Hourani, *Arab Seafaring*, 58; Öztürk, “Zâtüssavâri”, 253. İbn Abdülhakem (*Fütühi Mısır ve'l-Mağrib*, 256) ve Makrîzî (*el-Mevâ'iz*, 1: 475) Abdullah b. Sa'd'ın savaş öncesinde yaptığı konuşmanın ardından Medinelî bir Müslümanın Bakara sûresinin “*Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir.*” şeklindeki 249. âyetini okuduğunu zikretmektedirler.
- 61 *Theophanis Chronographia*, 1: 346.3-6 “...ὁ βασιλεὺς, εἰθοῖς μὴ ἐκοιμήθης, μήτε ὄνειρον εἶδες. τὸ γὰρ εἶναί σε ἐν Θεσσαλονικῇ “θὲς ἄλλω νίκην” ἐγκρίνεται, <τοῦτ ἔστι> πρὸς τὸν ἐχθρόν σου ἢ νίκη τρέπεται...”; Theophanes, Mango-Scott, 482.
- 62 *Theophanis Chronographia*, 1: 346.6-7; Theophanes, Mango-Scott, 482; Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 445. Bu rüyâ tabiri Ebü'l-Ferec'in eserinde (*Abû'l Farac Tarihi*, 1: 181) “*Keşke uyumasaydınız ve bu rüyâyı görmeseydiniz. Çünkü 'Selânik' kelimesinin mânâsı zaferi başkasına verendir.*” şeklinde geçmektedir. Krş. Stratos, “The Naval Engagement at Phoenix”, 237.
- 63 Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4: 291-292; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 259.

Savaşın başlangıcında her iki taraf birbirine oklar ve taşlar fırlatmak sûretiyle belirli bir mesafeden saldırı gerçekleştiriyordu. Araplar kendi gemilerini ağır zincirlerle birbirlerine bağladılar ve bu sayede düşmanın bu hattı geçmesini olanaksız kıldılar. Nitekim Taberî bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Bizanslılar, Müslümanların saflarını yarmak için onların gemilerine atladılar ve kendileri bir saf hâlinde savaşmamaktaydılar.” Bir süre sonra fırlattıkları halat, kanca ve zincirlerle Müslüman Araplar düşman Bizans gemilerini kendi gemilerine yaklaştırmaya başladılar. Böylece deniz üzerinde âdeti bir harp alanı kuruldu ve iki taraf, kara savaşlarındaki meydan muhârebelerini andırarak şekilde göğüs göğüse bir çarpışmaya giriştiler. Hareketsiz kalan Bizans filosunun savaş nizâmı ve uyguladığı taktik, Arapların bu hamlesi tahmin edilemediğinden dolayı bozulmaya başladı. Bu durum, Bizanslı askerlerin motivasyonunu da olumsuz etkilemiş olmalıdır; zira Araplar, deniz muhârebelerini âdeti kara savaşına döndürerek Bizanslıların beklemedikleri bir taktik gerçekleştirmişlerdi.⁶⁴

Mücâdele artık kılıç, hançer gibi yakın mesafe silâhlarıyla adam adama yapılmaya, böylece daha şiddetli ve kanlı bir hâl almaya başlayınca Bizans askerlerinin harp düzeni tamamen bozuldu.⁶⁵ Muhârebenin gidişatı Arapların üstün durumda ve zafere yakın olduklarını gösterdiğinde İmparator II. Konstans zorlukla bir yolunu bularak hayatını kurtarmayı başaramadı.⁶⁶

Hâşhmî çalışmasında, Bizanslılar ve Müslüman Araplar arasındaki deniz harbinin 10 saatten daha kısa sürdüğünü ifade etmektedir.⁶⁷ Her iki taraf için çok kanlı ve büyük bir zâyiatla

64 İbn Abdülhakem, *Fütûhi Mısır ve'l-Mağrib*, 256-258; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4: 290-291; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3: 123; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7: 259; Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 1: 475. Krş. Lewis, *Naval Power and Trade*, 56; Mâhir, *el-Bahriyye*, 81-82; Lewis-Runyan, *European Naval*, 24; Rûsan, “Neş’etü tatavvuri’l-ustûli’l-İslâmî”, 72-73; Öztürk, “Zâtüssavârî”, 253. Christides (“The Naval Battle of Dhât al Şawâri A. H. 34”, 1334) Müslüman Arapların denizcilik husûsundaki deneyimlerinin göz ardı edilmemesini, zira düşman gemilerine yaklaşp bağlamanın manevra kabiliyetini ve çapaların düzenli bir şekilde atıldığını gösterdiğini ifade ederken, aynı müellif bir başka çalışmasında (“The Naval Battle of Dhât al Şawâri Revisited”, 524) Arap askerleri kara savaşçısı olduğundan ve uzun mesâfe silâhlarını pek iyi kullanmadıklarından dolayı Bizans karşısında güçsüz kalacaklarını bildiklerinden gemileri birbirine bağladıklarını zikretmektedir. Ayrıca muhârebe esnâsında Bizanslıların, Abdullah b. Sa’d’ın gemisini kendi gemilerine çektiği sırada Müslüman bir savaşçının Abdullah b. Sa’d’ın gemisine atlayarak bu zinciri kırdığı da kaynaklar tarafından nakledilmektedir. Geniş bilgi için bkz. İbn Abdülhakem, *Fütûhi Mısır ve'l-Mağrib*, 257; Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 1: 475. Krş. Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik*, 19-20; Mâhir, *el-Bahriyye*, 82; Rûsan, “Neş’etü tatavvuri’l-ustûli’l-İslâmî”, 73-74.

65 Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4: 290; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 13; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3: 123; Hâşhmî, “Dhâtu’s-Şawârî”, 60.

66 Savaş hakkında bilgi veren bütün kaynaklar imparatorun kaçıp hayatını kurtardığı husûsunda hemfikirlerdir. Bkz. Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 4: 291; Mes’ûdî, *Le livre de l’avertissement*, 217; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3: 123; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7: 260; İbn Haldûn, *el-İber*, 2: 575; Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 1: 476. Krş. Agapius, *Kitab al-Unvan*, 484; Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien*, 2: 446. Krş. Lewis, *Naval Power and Trade*, 56; Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik*, 20; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, 1: 253; Rûsan, “Neş’etü tatavvuri’l-ustûli’l-İslâmî”, 72; Öztürk, “Zâtüssavârî”, 253. Theophanes ve Ebü'l-Ferec ise bu konuda biraz daha ayrıntılı bilgi vermektedirler. Bu iki müellifin kayıtlarına göre; tehlikede olduğunu anlayan II. Konstans kendi kayıfelerini bir başka askere giydirdi. Bu esnâda önceki sayfalarda hakkında bilgi verilen Boukinâtör’un oğullarından biri derhâl imparatorluk gemisine atlayarak imparatoru ve kardeşi Theodosius’u bir başka gemiye bindirmek sûretiyle savaş alanından uzaklaşmalarını sağladı. İmparatorun hayatını kurtaran bu kişi ise bir müddet savaştıktan sonra öldürüldü. Bkz. *Theophanis Chronographia*, 1: 346.9-18; *Theophanes*, Mango-Scott, 482; Ebü'l-Ferec, *Abü'l-Farac Tarihi*, 1: 181.

67 Hâşhmî, “Dhâtu’s-Şawârî”, 64.

neticelenen bu savaşta Müslüman Araplar nihaî bir zafer kazandılar. Bizans filosunun çok ağır kayıplar verdiğini nakleden müverrihler ise Bizanslılardan sâdece kaçabilenlerin kurtulduğunu zikretmektedirler. Yine kaynaklardaki bilgilere göre; çok sayıda askerinin ölmesi sebebiyle denizin rengi kırmızıya dönmüş ve dalgalar, suya düşen cesetleri yığınlar hâlinde toplamıştır.⁶⁸

Sonuç

Hulâsaten ifâde etmek gerekirse, Zâtü's-Savâri deniz muhârebelerinin meydana gelmesinde kaynakların verdiği bilgiler ışığında iki temel sebep olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, nihaî hedefi büyük bir ihtimalle İstanbul'u zaptetmek olan Suriye Vâlisi Muâviye'nin bu kapsamda Bizans'ın bahrî gücüne büyük bir darbe indirme düşüncesidir. Donanmanın ilk nüvesini teşkil eden Müslüman Arapların ilerleyen zamanlarda Akdeniz'de daha büyük bir tehdit hâline gelme ihtimalinden endişelenen Bizans'ı harekete geçirmesi ise bir diğer gerekçe olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Direkler Savaşı, Akdeniz'de dönüm noktası sayılabilecek en mühim deniz muhârebelerinden biridir. Müslüman Arapların, muazzam Bizans donanmasını alışılmadık bir taktikle mağlubiyete uğrattığı açıktır. 655 yılı itibâriyle, Bizans yalnızca en iyi Şark ve Afrika şehirlerini kaybetmekle kalmadı, aynı zamanda çok uzun zamandır hükmettiği Akdeniz'de yeni ve bambaşka bir rakibi karşısında buldu.⁷⁰ Kazanılan savaşın ardından İstanbul'a giden yol, Müslümanların denizden saldırılarına açık hâle gelmesine rağmen Bizans İmparatorluğu için şans addedilebilecek durum, Müslümanların Zâtü's-Savâri Muhârebesi'nden sonra donanma zaferlerinin devamını getirememeleri oldu. 656 senesinde Hz. Osmân'ın katledilmesinin ardından Hz. Ali ve selefinin taraftarları iç savaşla neticelenen uzun bir mücâdeleye giriştiler. 661-750 yılları arasında hüküm süren Emevî Devleti'nin müessisi Muâviye'nin halife sıfatıyla gücü tam olarak ele geçirmesi ise takriben 10 seneyi bulmuştu. Nitekim bu eşi benzeri olmayan zafer, Bizans'ın denizdeki faaliyetlerini kısıtlamış olsa da Hz. Osmân'ın katlinden sonra yaşanan iç mücâdeleler sebebiyle Müslüman Arapların donanması âtil durumda kalmıştı.

Savaş sırasında sâhip oldukları tecrübe ve donanımına rağmen Bizanslılar düşmanlarını geri püskürtmek için hızlıca hareket edememiş; buna karşın Müslüman Araplar kendi gemileri ile Bizans gemilerini zincir, kanca ve halatlarla birbirine bağlama fırsatını yakalamışlardı. Harp gemilerine ve askerî teçhizatına güvenen Bizanslılar, kendilerini denizlerde daha

68 *Theophanis Chronographia*, 1: 346.8-9; *Theophanes*, Mango-Scott, 482; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 4: 292; Agapius, *Kitab al-Unvan*, 484; Mes'ûdî, *Le livre de l'avertissement*, 217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3: 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7: 259; Makrîzî, *el-Mevâ'iz*, 1: 476. Süryânî Mihail (*Chronique de Michel le Syrien*, 2: 446) ve Ebü'l-Ferec (*Abû'l-Farac Tarihi*, 1: 182) 20.000 Bizans askerinin bu savaşta öldüğünü kaydetmektedirler. Krş. Hâşimî, "Dhātu's-Şawâri", 60; Christides, "The Naval Battle of Dhāt al Şawāri Revisited", 524; Rûsan, "Neş'etü tatavvuri'l-ustûli'l-İslâmî", 72-73; Öztürk, "Zâtüssavâri", 253.

69 Christides, "The Literary Sources", 170.

70 Bu deniz harbi bâzî modern tarihçiler tarafından Müslüman Arapların hicri 15. yılın Receb ayında (Ağustos 636) Bizans'a karşı kazandıkları Yermük Savaşı ile kıyaslanmaktadır. Bkz. Hâşimî, "Dhātu's-Şawâri", 60. Krş. Rûsan, "Neş'etü tatavvuri'l-ustûli'l-İslâmî", 73. Bu teşbihi kabul etmeyenler de bulunmaktadır. Bkz. Christides, "The Naval Battle of Dhāt al Şawāri Revisited", 513; Christides, "The Literary Sources", 170.

üstün ve avantajlı bir pozisyonda görmeleri sebebiyle rakiplerinin *kara muhârebesi teklifini*⁷¹ reddetmişlerdi. Müslüman Araplar ise akıllıca ve doğru bir şekilde gemilerini zincirlerle bağlayarak denizin ortasında âdeta yüzen bir kale oluşturmuşlardı.

Bunun yanında *Direkler Savaşı*'ndaki değinilmesi gereken durumlardan biri de Bilâdü's-Şâm ve Mısır'daki eski Bizans donanma üslerinin ve tecrübe sâhibi Hristiyan kökenli denizcilerin imparatorluğa karşı mücâdele etmeleri ve Müslüman Arapların Doğu Akdeniz'de tesis etmeye çalıştıkları hâkimiyete katkıda bulunmuş olmalarıdır. Bu husûsta Taberî'nin Kıptîler hakkında naklettiği ifâdeler çok kıymetlidir.

Netîce itibâriyle deniz muhârebesi öncesi ve sırasında dinî ritüellerin hem Bizanslılar hem de Müslüman Araplar tarafından yoğun bir şekilde uygulandığı Zâtü's-Savârî Savaşı'ndan sonra Bizans donanmasının denizdeki üstünlük dönemi kapanmış ve Doğu Akdeniz'deki rakipsiz hâkimiyeti sona ermiştir. Bu muharebe aynı zamanda 1096'da başlayacak olan Haçlı Seferlerine kadar İslâm devletleri ile Bizans İmparatorluğu arasında Akdeniz'de uzun soluklu mücâdelenin fitilini yakan bir muhârebe olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Agapius. *Kitab al-'Unvan-Histoire Universelle*. Fransızca trc. Alexandre Vasiliev. II. Kısım. *Patrologia Orientalis*, 8. cilt. Paris: 1912.
- Ahrweiler, Hélène. *Byzance et la Mer*. Paris: Presses Universitaires de France, 1966.
- Aycan, İrfan. "Ebü'l-A'ver". *DİA*. X: 295. İstanbul: TDV, 1994.
- Beihammer, Alexander D. "The First Naval Campaign of the Arabs against Cyprus (649, 653): A Reexamination of the Oriental Source Material". *Graeco-Arabica 9-10* (2004): 47-68.
- Belâzürî. *Ensâbü'l-Eşraf*. Nşr. Mahmud Firdevs el-Azem, 5. cilt. Dımaşk: 1999.
- Bosworth, Clifford E. "Dhât al-Şawârî". *The Encyclopaedia of Islam*². Supplement. 12:221-222. Leiden: Brill, 2004.
- Bowen, Richard LeBaron. "Maritime Superstitions of the Arabs". *American Neptune 15* (1955): 5-48.
- Christides, Vassilios. "Two Parallel Naval Guides of the Tenth Century: Qudâma's Document and Leo VI's Naumachica: A Study on Byzantine and Moslem Naval Preparedness". *Graeco-Arabica 1* (2012): 52-105.
- Christides, Vassilios. "The Naval Battle of Dhât al Şawâri A. H. 34/A. D. 655-656 A Classical Example of Naval Warfare Incompetence". *Byzantina 13/2* (1985): 1331-1345.
- Christides, Vassilios. "The Naval Battle of Dhât al Şawâri Revisited (ca 653, 654 or 655)". *Maritime Contacs*

71 Bkz. dipnot 58.

- of the Past, Deciphering Connections amongst Communities*. Editör: Sila Tripathi, içinde 513-531. New Delhi: Delta Book World, 2014.
- Christides, Vassilios. "The Literary Sources of the Battle of Dhât al Şawârî". *Greece, Rome, Byzantium and Africa: Studies Presented to Benjamin Hendrickx on his Seventy-Fifth Birthday*. Editör: William Henderson, Effrosyni Zacharopoulou, içinde 153-175. Atina: Hêrodotos, 2016.
- Conrad, Lawrence I. "The Conquest of Arwâd: A Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East". *The Byzantine and Early Islamic Near East, I, Problems in the Literary Source Material*. Editör: Averil Cameron ve Lawrence I. Conrad, içinde 317-401. Princeton-New Jersey: The Darwin Press, 1992.
- Conrad, Lawrence I. "Islam and the Sea: Paradigms and Problematics". *Al-Qantara* 23/1 (2002): 123-154.
- Ebü'l-Ferec. *Abû'l Farac Tarihi*. Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul. 1. cilt. Ankara: TTK, 1945.
- Eickhoff, Ekkehard. *Seekrieg und Seepolitik Zwischen Islam und Abendland Das Mittelmeer unter Byzantinischer und Arabischer Hegemonie (650-1040)*. Berlin: De Gruyter, 1966.
- Elmakias, Avraham, *The Naval Commanders of Early Islam*. İngilizce trc. Limor Yungman, Gorgias Press 2018.
- Fahmy, 'Aly Muhammad. *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)*. London: Don Bosco, 1950.
- Fahmy, 'Aly Muhammad. "The Muslim Navy during the Days of the Early Caliphate". *The Islamic Review* 15/3 (1952): 24-25.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Sa'd b. Ebü Serh". *DİA*. I: 130-131. İstanbul: TDV, 1988.
- Hâshmî, Yûsuf 'Abbâs. "Dhâtu's-Şawârî: A Naval Engagement Between the Arabs and Byzantines". *The Islamic Quarterly* 6/1-2 (1961): 55-64.
- Hillenbrand, Carole. *The Crusades: Islamic Perspectives*. Edinburg: Edinburg University Press, 1999.
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*. Türkçe trc. Salih Tuğ. 1. cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Hourani, George F. *Arab Seafaring*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- İbn A'sem el-Kûfî. *Kitâbü'l-Fütüh*. Nşr. 'Ali Şîrî. 2. cilt. Beyrut: 1411.
- İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım. *Fütûhi Mısr ve'l-Mağrib*. Nşr. Abdülmü'nim Âmir. Kahire: t. y.
- İbn Haldûn. *el-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber*. Nşr. Halîl Şehâde. 2. cilt. Beyrut: 2000.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. Türkçe trc. Süleyman Uludağ. 1. cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Türkçe trc. Mehmet Keskin. 7. cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Tağrîberdî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. Nşr. Heyet. 1. cilt. Kahire: t. y.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi'l-Târih Tercümesi*. Türkçe trc. Ahmet Ağırakça. 3. cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- Khalilieh, Hassan S. *Islamic Maritime Law-An Introduction*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 1998.
- Khalilieh, Hassan S. "Capacity and Regulations against Overloading of Commercial Ships in Byzantine and Islamic Maritime Practices". *Journal of Medieval History* 31/3 (2005): 243-263.
- el-Kindî, Ebü Ömer. *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*. Nşr. R. Guest. Kahire: t. y.
- Κριαράς, Εμμανουήλ. *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδοδος Γραμματείας 1100-1169*. IV: 163. Θεσσαλονίκη: 1975.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Müslümanların Akdeniz'i Keşfine Dair". *Akdeniz'de İslâm Medeniyeti, Milletlerarası*

- Konferans Tebliğleri, Lefkoşa 1-4 Aralık 2010*, içinde 185-196. İstanbul: IRCICA, 2013.
- Kyrris, Costas P. "The Nature of the Arab-Byzantine Relation in Cyprus from the Middle of the 7th to the Middle of the 10th Century A. D.". *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies*. 3. cilt, içinde 149-175. Atina: 1984.
- Lewis, Archibald R. *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*. Princeton-New Jersey: Princeton University Press, 1951.
- Lewis, Archibald, R.-Timothy J. Runyan. *European Naval and Maritime History, 300-1500*. Bloomington: Indiana University Press, 1990.
- Mâhir, Suâd. *el-Bahriyye fî Mısri 'l-İslâmiyye ve asaruha 'l-bakiyye*. Cidde: 1979.
- Makrîzî. *el-Mevâ'iz ve 'l-i'tibâr bi-(fi) zikri 'l-hıtağ ve 'l-âsâr*, Nşr. Muhammed Zeynüühüm ve Mediha eş- Şarkâvî. 1. cilt. Kahire: 1998.
- Mes'ûdî. *Le livre de l'avertissement et de la revision*. Fransızca trc. Carra de Vaux. Paris: 1896.
- Nicolle, David. *Medieval Warfare Source Book: Christian Europe and Its Neighbours*. 2. cilt. London-New York: Brockhampton Press, 1995-1996.
- Özaydın, Abdülkerim. "Büs b. Ebû Ertât". *DİA*. VI: 494. İstanbul: TDV, 1992.
- Öztürk, Murat. "*Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*". Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi 2012.
- Öztürk, Murat. "“İhtiyat mı? Korku mu?” Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı". *Tarih Dergisi* 72 (2020): 21-43.
- Öztürk, Murat. "Hz. Osmân Döneminde (23-35/644-656) Denizcilik Faaliyetleri". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 18 (2021): 195-230.
- Öztürk, Murat, "Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti Arasında Paylaşılmayan Ada: Kıbrıs (28-353/648-965)", *Şarkiyat Mecmuası / Journal of Oriental Studies*, 41 (2022), s. 267-304.
- Öztürk, Murat. "Zâtüssavârî". *DİA*. XLIV: 152-153. İstanbul: TDV, 2013.
- Runciman, Steven. "Deniz Kuvvetlerinin Ortaçağ Tarihindeki Rolü". *III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943)*, içinde 156-164. Ankara: TTK, 1948.
- Rûsan, Muhammed Ali. "Neş'etü tatavvuri'l-ustûli'l-İslâmî fi zamâni Halife Osmân b. Affân", *Müşkât li'l-'Ulûmi'l-İctimaiyye ve 'l-İnsaniyye* 2/1 (2015): 57-86.
- Sâlim, Abdülaziz. *Târîhu'l-Bahriyyeti 'l-İslamiyye fi Mısır ve 'ş-Şam*. Beyrut: 1981.
- Sebeos, *The Armenian History Attributed to Sebeos*. İngilizce trc. ve notlandırma: R. W. Thomson, tarihsel yorumu: James Howard-Johnston, Liverpool University Press 1999.
- Stratos, Andreas N. "The Naval Engagement at Phoenix". *Charanis Studies, Essays in Honor of Peter Charanis*, Rutgers University Press, içinde 229-247. New Brunswick-New Jersey: 1980.
- Süryânî Mihail. *Chronique de Michel le Syrien-Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*. Fransızca trc. J. B. Chabot. 2. cilt. Paris: 1904.
- Taberî. *Târîhu'l-Ümem ve 'l-Mülük*. Nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4. cilt. Kahire: t. y.
- Theophanis Chronographia*. Nşr. C. de Boor. 1. cilt. Leipzig: 1883.
- Theophanes Confessor. *The Chronicle of Theophanes, An English Translation of Anni Mundi 6095-6305 (A. D. 602-813), with Introduction and notes*. İngilizce trc. Harry Turtledove. Philadelphia: University of Philadelphia Press, 1982.

Theophanes Confessor. *The Chronicle of Theophanes Confessor-Byzantine and Near Eastern History, (AD 284-813)*. İngilizce trc. Cyrill Mango ve Roger Scott. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Ek 1:

DOĞU AKDENİZ

